

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШНИНГ МОҲИЯТИ, ШАКЛЛАНИШ ЭВОЛЮЦИЯСИ

М.М.Аззамова

Тошкент давлат транспорт университети

Аннотация: Мазкур мақолада инновацияларнинг моҳияти, турли хил ёндашувлар атрофлича ёритиб берилган. Шунингдек, инновацион ривожланишнинг шаклланиш эволюцияси ва моделлари таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: инновация, инвестиция, новация, инновацион ривожланиш.

Инсоният пайдо бўлгандан буён улар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий айирбошлаш, шунингдек ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш муносабатлари тўхтовсиз ривожланиш жараёнини бошидан кечириб келмоқда. Айниқса, ўтган асрнинг 80 йилларидан бу жараён янада шиддат билан ривожланиб, XXI асрнинг дастлабки йилларидан инсонлар кўз ўнгида техник ва техникавий ўзгаришлар содир бўлди. Бунинг натижасида инсоният мисли кўрилмаган ижтимоий-иқтисодий ютуқларга эришди, ҳаёт кечириш шакл ва шамойили сифат ва қулайлик жиҳатидан кескин ўзгарди.

Дарҳақиқат, XXI асрда техника ва технологиянинг бу даражада ривожланишининг асосида инсониятни иқтисодий манфаатдорликка чорловчи ва унга эриштирувчи асосий омиллардан бири “инновацион ривожланиш” ётибди.

Фикримизча, инновацион ривожланишнинг мамлакат миллий иқтисодиёти ривожига таъсири, кишилар ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни хусусида тўхталишдан олдин, унинг иқтисодий моҳияти, шаклланиш эволюцияси ва амал қилиш моделлари юзасидан тадқиқот ишларини амалга ошириш лозим. Чунки, иқтисодий адабиётларда ва илмий асарларда “инновация”, “инновацион ривожланиш”, унинг ривожланиш эволюцияси ва моделларига нисбатан ягона ёндашув мавжуд эмас.

Инновациялар тўғрисида турли хил фикрлар мавжудлиги боис бу тўғрисида жуда кўп гапириш мумкин. Шу аснода бир савол туғилиши табиий: инновация тушунчасини нимани англатади, инновациялар қачондан бошлаб ҳаётимизга кириб келган?

Инновация инсоният яратилгандан бери мавжуд десак муболаға бўлмайди. Бизнинг аждодларимиз ҳам жамият ҳаётини ўзгартирган ёки олдинга силжитган, ўзлари яшаган даврга хос ёки базавий инновациялар билан шуғулланган. Масалан, эрамаздан аввалги 1200 йилларда темир қуйиш технологиясини яратилиши инсоният тарихида жуда катта ўзгаришларга сабаб бўлган. Бу жараён

эса фаннинг шаклланиши ва у билан шуғулланадиган олимлар қатламининг алоҳида ажралиб чиқишидан анча аввал юзага кела бошлаган. Шунинг учун инновацияларнинг бирдан бир манбаи илм-фан дейиш ҳам ноўрин бўлади. Индустириал даврнинг инновацион портлаши юз берган сўнгги юз йилликда йирик инновацияларнинг ташаббускорлари ҳар доим ҳам олимлар бўлавермаган. Уларнинг ташаббускорлари асосан тадбиркорлар, сиёсий арбоблар, архитекторлар, рассом ва муסיқачилар бўлган.

“Инновация” тушунчаси “ўзгариш” ва “ривожланиш” тушунчалари билан чамбарчас боғлиқдир. Муттасил янгиликларни яратиш якунда туганмас потенциал ўзгаришлар оқимини пайдо қилади. Реал ўзгаришлар эса барча янгиликларнинг фақатгина бир қисминигина сақлаб қолади. Шундай қилиб, инновациялар ёки янгилик киритиш деганда нафақат янги технологияларни тадбиқ қилиш ва янги маҳсулот ишлаб чиқариш, балки бизнесни ташкил этишдаги, фирмани бошқаришдаги, истеъмолчилар билан ўзаро муносабатлардаги ўзгаришлар ҳам тушунилади. Инновацион амалиёт бир неча минг йиллардан бери мавжуд бўлган бўлсада, фақатгина XX асрдагина инновациялар махсус илмий ўрганиш предмети сифатида ўртага чиқди.

Иқтисодий фанда “инновация”нинг моҳиятига биринчилардан бўлиб эътибор қаратган австриялик иқтисодчи Й.Шумпетер: “Инновация – бу мавжуд жараёнга янгича қараш, ёндашув бўлиб, замонавий кашфиёт ва ишланмани ёки инсоният фаолияти билан боғлиқ бўлган янги ишлаб чиқаришни маълум бўлган қандайдир жараёнга қўллашдир¹.”, -дея таъкидлайди.

Инновацион иқтисодиёт 1920 йилларнинг охири 1930 йилларнинг бошларида иқтисодий фан сифатида вужудга келди. Н.Кондратьев ушбу жараён хусусида тўхталиб, техника соҳасида юз бераётган ўзгаришлар шубҳасиз иқтисодий ривожланишга ижобий таъсир кўрсатади деб таъкидлаган эди². Унинг фикрига кўра, бунинг асосий шартларидан бири мамлакатда инновацион “масса”нинг тўпланиб қолганлиги ва иқтисодиётда уни жорий этишнинг иқтисодий шарт-шароитлари вужудга келганлигидир. Масалан, XVII асрнинг охири – XVIII асрнинг бошларида шаклланиб улгурган иқтисодий кашфиётлар XVIII асрнинг охирида, индустриал революция арафасида кенг қўлланилди.

Инновациянинг мазмунига янаям кенгроқ қарайдиган бўлсак, унинг луғавий маъноси инглизча “innovation” сўзидан олинган бўлиб, янгилик киритиш, ихтиро сўзларини англатади³. Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, инновацияга расмий доирада ҳам таърифлар берилган. Айниқса, уларнинг ичида Осло ҳукуматининг инновацияга берган таърифи алоҳида эътироф этилади, унга кўра:

¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: ЭКСМО, 2007.

² Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. 1925. № 1.

³ Gentry W. M., Hubbard G. R. “Success Taxes”, Entrepreneurial Entry, and Innovation // NBER Working Paper. 2004. No 10551.

“Инновация - бу янги ғояларни яратиш асносида бозордаги талабга қараб замонавий ва сифатли товарларни ишлаб чиқариш орқали рақобатчиларидан ўзиб кетишдир⁴.”, -дея қайд этилади.

Таъкидлаганимиздек “инновация”, “инновацион ривожланиш”га берилган иқтисодий таърифлар айнан бир-бирига ўхшамайди. Масалан, россиялик иқтисодчи М. Гершман: “Инновация-бу янгилик, кашфиёт ва ихтиролар орқали янги маҳсулот, хизмат яратиш ва жараёни вужудга келтиришдир. Инновацион фаолият натижасида новация (лотинча “novation”) яъни ўзгариш, янгиланиш жараёни содир бўлади. Новация – бу олдин амалиётда бўлмаган янги ихтиро, янги ходиса, янги ҳолат бўлиб ижтимоий эҳтиёжларни қондиришнинг янги усули сифатида юзага чиқади⁵”, -дея таъкидлайди. Адабиётларда “инновация” тушунчасини аниқлашда турлича ёндошувлар мавжуд: моҳияти ёки ички тузилишига қараб инновациялар технологик, ташкилий, маркетинг ва бошқаларга ажратилади.

Фикримизча, “Инновация – бу капитални янги техника, технологияга, ишлаб чиқаришга, меҳнатни янги ташкил этиш, бошқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасига сарфлаш натижасида янгидан олинган моддий ҳамда номоддий неъматлардир”.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “инновация” атамасига сўзма-сўз киритилган янгилик, ихтиро, кенг маънода эса техника ва технологияларнинг янги турлари (авлодлари) ни жорий этиш мақсадида иқтисодиётга сарфланган маблағлар, (2) илғор техника ва технологиялар, бошқариш ва бошқа соҳалардаги янгиликлар ва уларнинг турли соҳаларда қўлланиши, (3) муайян тилда, асосан, унинг морфология соҳасида энг сўнгги даврларда пайдо бўлган янги ходисалар (тил бирликлари) дея таъриф берилади⁶.

Фикримизча, ҳар қандай инновацион фаолият замирида авваломбор кишиларнинг иқтисодий манфаатдорлиги ётибди, сўнгра эса ундан инсонлар ўз ҳаётларини янада қулай ва яхшилашга бўлган имконият пайдо бўлади. Ушбу имконият кишиларни чексиз эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришга қаратилган бўлса, иккинчи жиҳатдан чекланган иқтисодий ресурслардан самарали ва унумли фойдаланиш имкониятини беради.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ушбу масалага алоҳида тўхталиб: “Барчамиз яхши англаб олишимиз зарурки, ишлаб чиқаришни диверсификация қилмасдан туриб, ташқи бозорларга чиқиш ва маҳсулотларимизни сотиш борасидаги экспорт дастурини амалга ошириш,

⁴ Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациями / перевод с англ. 3-изд. М.: 2006. (Oslo Manual Guidelines for Collection and Interpretation of Innovation Data. Third ed. A Joint publication of OECD and Eurostat. OECD/EC.2005.

⁵ Гершман М. А. Инновационный менеджмент. – М. : Маркет ДС, 2010.

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Т. : 2002. 169. Б

валюта даромадлари тушумини таъминлаш, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришни ва иш ўринларини ташкил этиш, пировард натижада ўз олдимишга қўйган юксак мақсадларимишга эришиш ҳақида сўз юритиш мумкин эмас⁷”,-дея таъкидлаганлари бежиз эмас.

Бу борада мамлакатимиш Президенти таъкидлаганларидек, “халқимиш дунёқарашида инновация муҳитини яратиш энг муҳим вазифамишдир. Инновация бўлмас экан, ҳеч бир соҳада рақобат, ривожланиш бўлмайди. Бу соҳадаги ўзгаришларни халқимишга кенг тарғиб қилмасак, одамларда кўникама пайдо қилмасак, бугунги давр шиддати, фан-техниканинг мислсиз ютуқлари билан ҳамқадам бўлолмаймиш.”⁸

Ривожланган мамлакатлар иқтисодий тараққиётининг босқичларига назар ташлайдиган бўлсак, барқарор ўсишни таъминлашда инновациялар ўрни алоҳида аҳамият касб этганини кўришимиз мумкин. Яъни, илмий-техникавий йўналишларда олиб борилган тадқиқотларни ишлаб чиқариш жараёни билан интеграциялашуви юқори технологияларга асосланган замонавий корхоналарни ташкил этишга хизмат қилмоқда.

Шу нуқтаи назардан, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланишни тадқиқ этиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Зеро, инновацион ривожланишни амалга ошириш аввало иқтисодиётнинг реал секторини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, илмий-техникавий лойиҳаларни қўллаб қувватлаш, фан ва технологиялар ҳамда ишлаб чиқаришни узвий боғлиқлигини таъминлаш лозим.

Таъкидлаб ўтганимиздек, инновацион ривожланиш амалиёти узок ўтмишдан мавжуд бўлишига қарамай, илмий тадқиқот предмети сифатида ХХ асрдан ўрганила бошланди.

Инновация назариясини шаклланиши ва ривожланишига Й.Шумпетер, Н.Д.Кондратьев, Э.Хансен, М.И.Туган-Барановский, Дж.Бернал, С.Кузнец, Б.Твисс, Г. Менш, Я.ВанДейн, А.Клайнкнехт, К. Фримен, Дж. Кларк, Л.Сутэ, И. Николов, А.И.Анчишкин, Р.М.Энтова, Н.А.Макашевой, П. Кеннеди, Э. Тоффлер, И.М. Дьяконов, А. Шлезингер-младший, Ю.В.Яковец каби олимлар катта хисса қўшган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, инновация назариясини тадқиқ этиш зарурияти дастлаб иқтисодий ва технологик соҳаларда юзага келаётган инқирозлар сабабини ўрганиш, давлатлар ўртасидаги ўзаро зидиятларда муваффақиятларга эришиш, давлат ўртасида замонавий курул яроқларни ишлаб

⁷ Ўзбекистон Президенти Ислои Каримовнинг мамлакатимишни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.

⁸ Ш.Мирзиёевнинг 2.12.2017 йил пойтахтаги талабалар шаҳарчасида барпо этиладиган Инновацияларни татбиқ этиш илмий-амалий марказига ташрифида сўзлаган нутқидан.(www.yoshlarovozi.uz)

чиқишга бўлган омиллар доирасида шаклланди. Шунингдек, иқтисодий инкирозларни бартараф этишда ва унинг оқибатларини олдини олишда саноатга асосланган ривожланиш циклидан инновацион ривожланиш фазасига ўтиш муҳим аҳамият касб этади⁹.

Ушбу йўналишда тадқиқот олиб борган олим Ю.В.Яковец инновация назариясининг шаклланиши ва ривожланишини уч босқичга ажратади¹⁰.

Биринчи босқич 1910-1930 йилларга тўғри келади. Ушбу босқичда Н.Д.Кондратьев ва Й. Шумпетерлар инновация назариясининг шаклланиши ва унинг ривожланишига катта ҳисса қўшган. Хусусан, Н.Кондратьев ўз илмий қарашларида инновациянинг назарий йўналишига эътибор қаратиб: иқтисодиётни “ўсиш” ва “пасайиш” циклидаги тебранишлар ҳамда мамлакатдаги техник кашфиётлар ва уларнинг амалиётга жорий этиш ўртасида объектив қонуниятлар мавжудлигини назарий асослайди¹¹.

Таъкидлаш жоизки, Н.Д.Кондратьевнинг инновация назарияси нафақат технология ва иқтисодиётни, балки ижтимоий-сиёсий соҳаларни ҳам ўз ичига олиб, инновацияларни жамиятнинг турли соҳаларида жорий этиш механизмларини очиб берган.

Й.Шумпетер эса Н.Д.Кондратьевнинг инновация назариясини қўллаб-қувватлаган ҳолда: “Тадбиркорларнинг вазифаси кашфиётлардан самарали фойдаланиш, ёки яна ҳам чуқурроқ маънода таъкидласак, янги технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва замонавий товарларни таклиф қилиш, ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, янги бозорларни забт этиш орқали ишлаб чиқаришда инқилобий ўзгаришларни амалга оширишдан иборатдир¹².”, – дея таъкидлайди.

Й.Шумпетер ўзининг инновацияларга оид назарий қарашларида инновацион фаолиятнинг асосий вазифаси сифатида технологик ва иқтисодий инновациялар, иқтисодиётни даврийлик динамикасида инновацияларнинг ўрни, уларга иқтисодий қонунларнинг таъсири ва уларни бошқариш кабилар устида тадқиқот ишларини амалга оширади.

Инновация назариясини шаклланиши ва ривожланишининг биринчи босқичида Н.Д.Кондратьевнинг издоши бўлган П.А.Сорокин: инновациянинг ривожланишини ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатлар билан бирга, давлатлар ўртасидаги урушлар, илмий янгиликларни очилиши ва кашфиётлар эканлигини таъкидлайди. Хусусан, у ўзининг “Ижтимоий ва маданий

⁹Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. М.: Наука - РОСС-ПЭН, 1997.

¹⁰ Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. М., Экономика, 2004. стр-18

¹¹ Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, стр. 370-371 2002.

¹² Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия. М.: Экономика, стр. 183-184. 1995.

ўзгаришлар сураъти” номли асарида кишилиқ жамияти беш минг йил давомида эришилган энг йирик янгиликларни алоҳида-алоҳида очиб беради¹³.

П.А.Сорокин мазкур асар доирасида амалга оширган хулосаларга таяниб шундай фикрга келадики, агар ҳар қандай инновацион ривожланиш жамият ва шахслар учун иқтисодий манфаатдорлик келтирадиган бўлса унга молиявий жиҳатдан маблағ топиш мумкинлиги ва ушбу ҳаракатлар ҳар қандай шароитда ўзининг натижасини беришини тасдиқлайди. Бунга амалиётдан жуда кўп мисоллар келтиради. Хусусан, инсониятнинг ойга ва космосга чиқиши, атом қуролиларини яратиши ва бошқалар шулар жумласидандир.

Инновация назариясини шаклланиши ва ривожланишининг иккинчи босқичи, яъни 1940-1970 йилларда кескин фундаментал ўзгаришлар содир бўлмаган. Фикримизча, бунинг асосий сабабларидан бири, иккинчи жаҳон уруши ва урушдан кейинги қуролиниш сиёсатини авж олишидир.

Иқтисодчи олимлар ва инновация назарияси тарафдорларининг ушбу босқич бўйича асосий хулосалари шундан иборат бўлдики, ҳар қандай иқтисодий ривожланиш, шу жумладан инновацион янгиликлар амалиётда ўзининг самарасини бериши учун биринчи навбатда, мамлакатда сиёсий барқарорлик ва тинчлик ҳукм суриши жуда муҳим ҳисобланади.

Мамлакатда сиёсий барқарорлик ва тинчлик хусусида гап кетганда Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов томонидан узоқни кўзлаб олиб борган ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ислоҳатлари натижасида мамлакатимизда қарор топган сиёсий барқарорлик ва тинчлик нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини яна бир бор эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Бу албатта, мамлакатимизда инновацион иқтисодиётни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Инновация назарияси шаклланиши ва ривожланишининг иккинчи босқичида эътиборга сазовор бўлган асарлардан бири, инглиз олими Дж.Бернал томонидан 1954 йилда яратилган “Жамият тарихида илмнинг ўрни” номли монография ҳисобланади.

Дж.Бернал монографияда инсоният ривожланишининг энг қадимги тош даврдан ҳозирги давргача бўлган жараёнларни чуқур тадқиқ қилади. Монографияда таъкидланишича, дастлабки даврларда оловдан фойдаланиш, кулолчилик, ғилдирак ва қайиқлар илм-фан мавжуд бўлмаган шароитда кашф қилинган бўлса, бизнинг асримизда ижтимоий-сиёсий, маданий ва иқтисодий ҳаётда жорий қилинаётган илм-фан янгиликларини жорий этиш тезлиги уларни ўзлаштиришдан кўра илгарилаб кетди¹⁴.

¹³Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. СПб., СПбХГУ, 2000.

¹⁴Бернал Дж. Наука в истории общества. М.: ИЛ, 1956.

Ҳақиқатдан ҳам илм-фан тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланмоқда. Ижтимоий-иқтисодий ҳаётга назар ташлайдиган бўлсак, барча соҳаларда жорий қилинаётган инновацияларнинг кўлами бекиёс бўлиб, уларнинг кўпчилигини ўзлаштирмасдан туриб янгилари ҳаётимизга кириб келмоқда. Албатта, буларнинг асосий сабаби инновацион ривожланиш йўналишида амалга оширилаётган тадқиқот ва изланишларнинг амалий натижаси ҳисобланади.

Хусусан, америкалик иқтисодчи, статист, демограф ва иқтисодий тарихчи олим С.Кузнец 1980 йилларда “даврга оид инновациялар” тушунчасини фанга киритди, унинг таълимотига кўра, иқтисодиётнинг ривожланишининг маълум даврида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва унинг даражасини ошириш асосини даврга оид инновацияларни жорий этиш ҳисобланади, даврга оид инновацияларнинг манбаи илм-фан эканлиги таъкидланади¹⁵.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, С.Кузнец маълум бир даврга оид инновацияларни жорий этилиши нафақат ижобий самара беради, балки унинг мамлакат аҳолисига салбий таъсири бўлиши ҳам мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Шу жиҳатдан, ижтимоий-иқтисодий муносабатларда инновацияларни ривожланиши ва жорий этилишида давлатнинг иштирок этиши жуда муҳим ҳисобланади. Чунки, илмий-техникавий инновацияларни доимий жорий этилиши барқарор иқтисодий ўсишнинг муҳим омили бўлиш билан бирга, жамиятнинг ижтимоий қарашларини ҳам ўзгартиради, бу эса институционал таркибий ўзгаришлар билан бирга миллий мафкурамизга ҳам таъсир этиши мумкин.

Й.Шумпетер инновацион ривожланишни амалиётга жорий этишда унинг куйидаги асосий босқичларда амалга ошириш лозим деб ҳисоблайди:

- 1) муомалага янги инновацион маҳсулотларни киритиш;
- 2) ишлаб чиқаришнинг янги усулларини жорий этиш;
- 3) янги бозорларни яратиш: янги инновацион лойиҳаларни хомашё ва ресурслар билан таъминлаш;
- 4) саноат ишлаб чиқариш бўғинларини ташкил этиш ва ишга тушириш¹⁶.

Й.Шумпетернинг инновацион лойиҳаларни амалиётга жорий этиш босқичларига эътибор қаратадиган бўлсак, унда амалиётга жорий этилаётган инновацион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари эътиборга олинмаган. Шу билан бирга, ишлаб чиқариш муносабатларини ташкил этиш ва ишга туширишда давлатнинг иштироки қайд этилмаган.

Фикримизча, ҳозирги пайтда, айниқса ўтиш иқтисодиётини бошидан кечираётган мамлакатларда инновацион лойиҳаларни жорий этишда давлатнинг

¹⁵ Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция стр 105.// Нобе-левские лауреаты по экономике: взгляд из России. Под ред. Ю.В. Яковца. Спб.: Гуманистика, 2003.

¹⁶ Schumpeter J. The Theory of Economic Development/ Cambridge; Harvard University Press, 1934.

молиявий қўллаб-қувватлаши (масалан, солиқ имтиёзлари ва молиявий субвенциялар орқали) жуда муҳим ҳисобланади.

Инновация назариялари шаклланиши ва ривожланишининг учинчи босқичи 70 йилларнинг ўрталари ва 80 йилларнинг бошларида рўй берган халқаро инқирозлар билан бевосита боғлиқдир. Мазкур инқироз энергетика соҳаси билан бевосита алоқадордир, 1971-1980 йилларда дунёда экспорт нархлари 8,1 баробарга ошди. Хусусан, шу даврда хомашё баҳоси 14,1 баробарга, қишлоқ-хўжалиги маҳсулотлари нархи 8 баробарга, тайёр маҳсулотлар нархи 6,3 баробарга ортди¹⁷.

Ўз навбатида, 1970-90 йилларда Н.Д.Кондратьев ва Й.Шумпетерларнинг иқтисодиётни узун тўлқинли тебранишлар назариясига бағишланган бир қатор халқаро конференциялар бўлиб ўтди. Шу ўринда таъкидлаш жоиз, Я.Ван Дейнанинг “Иқтисодиётда узун тўлқинлар”, А.Клейнкнехтанинг “Инқироз ва юксалиш даврида инновациялар”, К.Фримен, Дж.Кларк ва Л.Сутеларнинг “Ишсизлик ва техник кашфиётлар. Иқтисодий юксалишда узун тўлқинли тебранишларнинг моҳияти” каби монографиялари инновация назарияси ва унинг иқтисодиётдаги аҳамиятини нечоғли юқори эканлигини кўрсатди.

Шунингдек, ушбу ишланмаларда олимлар инновацияларни илмий-техникавий ва иқтисодий циклларнинг (қисқа, ўрта ва узоқ муддатли) ажралмас бўлаги сифатида таърифлаб, иқтисодиётни янги инновацион ривожланиш босқичига ўтиши учун таълим, илм-фан ва техникавий, ижтимоий-иқтисодий, ташкилий-бошқарув соҳаларни ўзаро боғлиқ ҳолда тадқиқ этишган¹⁸.

Бундай вазиятда янги иқтисодий босқичга ўтиш учун инновацияларни ривожлантириш зарурияти пайдо бўлди. Айрим давлатлар жумладан АҚШ, Япония, Франция, Англия иқтисодиётида 80 йилларнинг иккинчи ярмидан кескин барқарор ўсишлар кузатилди. Мисол тариқасида жаҳоннинг ЯИМини 15 йил ичида 63 %га, ишлаб чиқариш ҳажми 60 %га, экспорт ҳажми эса – 2,83 баробарга ўсганини келтириш мумкин¹⁹.

Мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлашда инновацион ривожланишнинг жорий этиш жараёнларини ўрганганимизда, уни қўллашнинг турли туман ёндашуви мавжудлигининг гувоҳи бўлдик. Бунинг асосий сабаблари сифатида инновацион ривожланишни жорий этаётган мамлакатнинг географик жойлашуви, иқтисодий ресурсларнинг ҳажми ва захиралари, иқтисодиётни бошқаришда қўлланиладиган механизмлар ва бошқа қатор омилларни келтириш мумкин.

¹⁷ Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистика-энциклопедический справочник. М.: Экономика, 2002. Стр. 61-62.

¹⁸ Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. М.: Наука, 1999. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Изд. 2-е. М.: Экономика, 2003. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. М.: Академ-кинга, 2003. Инновации: теория, механизм, гос-дарственное регулирование. Под ред. Ю.В. Яковца. М.: РАГС, 2000.

¹⁹ Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистико-энциклопедический справочник. Стр 61-62. М.: Экономика, 2002.

Тадқиқотлар натижасида дунёда инновацион ривожланишни жорий этиш моделларининг кўп қирралигини эътиборга олиб, уларни қатор мезонлар асосида ўзаро бир-бирига яқинлиги каби жиҳатларига асосланиб, расмда келтирилган учта моделининг ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқишга қарор қилдик.

1.1-расмда инновацион ривожланишнинг учта модели келтирилган, унинг биринчи модели Евроатлантика модели жуда узоқ йиллик илмий изланишлар, шунингдек ҳарбий зиддиятлар натижасида Ғарбий Европа мамлакатларида жуда кенг қўлланилган. Ғарбий Европа мамлакатлари иккинчи жаҳон урушидан кейин АҚШ ядро қуроли ҳимоясига ўтгандан ва НАТОга аъзо бўлгандан кейин жуда катта миқдорда молиявий маблағ талаб этадиган ҳарбий инновациялардан нисбатан арзонроқ бўлган инновацион илмий тадқиқот ишларини амалга ошира бошлади.

1-расм. Инновацион ривожланишнинг моделлари²⁰.

Масалан, Буюк Британияда 1940 йилларнинг охирида жуда қиммат бўлган ядро физика тадқиқот ишларидан радио астрономия ва биологиянинг юқори молекуляр соҳаларига эътибор қаратдилар, албатта бу мамлакатда астрофизика ва молекуляр биология фанлари жуда самарали ривожланди. Ҳозирги кунда британия инновацион ривожланиш тизими халқаро даражадаги Оксфорд, Кембридж ва Лондон университетларида мужассамлаштирилган.

Италия ва Германияда ҳам инновацион ривожланишнинг назариялари ва амалиётга қўллаш бўйича мамлакатдаги йирик институтлар шуғулланади. Францияда эса фундаментал илмий ишлар ва инновацияларни амалга ошириш Миллий тадқиқот илмий маркази томонидан мувофиқлаштирилади.

Европанинг қолган мамлакатларида ҳам инновацион ривожланиш билан боғлиқ ишлар институтлар томонидан амалга оширилади. Кейинги йилларда Ғарбий Европа мамлакатлари инновацион ривожланишнинг назарий ва амалий йўналишлари устида илмий-тадқиқот ишларини амалга оширадиган ва АҚШ билан рақобатга кириша оладиган Европа Иттифоқида ягона марказни ташкил

²⁰ Расм муаллиф томонидан тузилган. (Баҳолаш фаолияти миллий стандартлари маълумотлари асосида шакллантирилди).

этди. Ушбу марказ келгусида Европа Иттифоқига аъзо бўлган мамлакатларда инновацион ривожланишни янги маҳсулотларини яратиш, молиялаштириш, амалиётга жорий этиш бўйича мувофиқлаштирувчи орган сифатида майдонга чиқиши кўзда тутилган.

Инновацион ривожланишнинг Шарқийосиё модели хусусида гапирганда ушбу модел бошқа моделлардан жиддий фарқ қилиш билан бирга, у асосан йирик университетларда кенг қўлланилиши эътиборлидир. Бу борада Японияда инновацион ривожланиши бўйича амалга ошириладиган фундаментал тадқиқот ишларига эътибор қаратиш лозим бўлади.

Японияда инновацион ривожланиш учта босқичда амалга оширилганини кўриш мумкин. Биринчи босқичи XX асрнинг 50-80 йилларини ўз ичига олади, иккинчи босқич 1980-2000 йиллар, учинчиси XXI асрдан ҳозирги кунгача бўлган даврдан иборат.

Японияда иккинчи жаҳон урушидан кейин 1970 йилларга қадар илмий-техника ва инновацион сиёсати иккита ёндашув асосида амалга оширилди. Биринчиси, инновацион ва илмий-техника воситаларини ишлаб чиқариш бўйича хорижий лицензияларни сотиб олиш, кўп тармоқли йирик инновацион-илмий лойиҳаларда иштирок этиш ва улар билан қўшма корхоналарни ташкил этишга қаратилди. Иккинчиси, йирик корхоналар базасида шахсий инновацион ривожланишни молиявий рағбатлантириш ҳисобланади.

Инновацион ривожланишнинг муқобил модели илмий-техника ва фундаментал инновациялар етарли даражада эътибор қаратилмайдиган ёки уни ривожлантириш имконияти бўлмаган мамлакатларда қўлланилади. Инновацион ривожланишнинг ушбу модели кўпроқ Таиланд, Чили, Туркия, Иордания, Португалия каби мамлакатларда фойдаланилади.

Масалан, Таиланд ва Чили асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришга асосланган аграр давлат ҳисобланади, шу боис ушбу мамлакатларда инновацион ривожланишни жорий этиш айнан шу соҳаларга қаратилади.

Таиландда 2003 йилда Миллий инновацион агентлиги ташкил этилди, унинг асосий вазифаси мамлакатда инновацияни ривожлантириш ва миллий иқисодиётни рақобатдошлигини оширишга қаратилган.

Туркия 1960 йиллардан буён инновацион ривожланишни кенгайтириш ва унинг самарали қўлланиши бўйича жуда катта ишларни амалга оширмоқда. 1963 йилда мамлакатда Фан ва технология кенгаши тузилди, унинг зиммасига мамлакатда инновацион инфратузилмани ташкил этиш ва ривожлантириш вазифаси юклатилган.

Хулоса қилиб айтганда, инновацион ривожланишнинг моҳияти, эволюцион шаклланиши ва моделлари хусусида ёндашувлар жуда кўп қиррали бўлиб, инновацион ривожланишни кенг қўллашга инқирозлар, давлатлар ўртасидаги

ўзаро зиддиятлар, давлатнинг молиявий қўллаб-қувватлаши, иқтисодий ресурсларнинг чекланганлиги кабилар таъсир қилади.

**ФЙДАЛНИЛГАН АДАБИЁТЛАР: / REFERENCES:
REFERENCES:**

1. Yuldasheva, S. A., & Murodov, B. X. ugli, Suvonqulov, SI ugli (2020). Negative consequences of monopoly and methods of regulation, 195-196.
2. Арислановна, Ю. С., & Бахтиорвич, Г. Б. (2021). Использование опыта развитых стран в развитии консорциума между высшими учебными заведениями и производством. Европейский журнал молекулярной и клинической медицины, 8(1), 819-826.
3. Арислановна, Ю. С., & Бахтиорвич, Г. Б. (2021). Маркетинговая и информационная поддержка в государственном секторе. Европейский журнал молекулярной и клинической медицины, 8(1), 940-948.
4. Юлдашева, С. А., Гиёсидинов, Б. Б., & Эгамбердиев, О. Б. (2022). ПУТИ И ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ. INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE, 1(6), 114-117.
5. Юлдашева, С. А., Гиёсидинов, Б. Б., & Эгамбердиев, О. Б. (2022). ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ. INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE, 1(6), 118-123.
6. Юлдашева, С. А., Гиёсидинов, Б. Б., & Эгамбердиев, О. Б. (2022). ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНО ЗНАЧИМЫЕ СФЕРЫ. INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE, 1(6), 133-137.
7. Shakirova, F. V. (2022). THE IMPORTANCE OF INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATION IN THE ECONOMY. *Confrencea*, 7(7), 61-62.
8. Шакирова, Ф. Б. (2022). МАМЛАКАТДА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА САМАРАЛИ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЗАРУРЛИГИ. *Journal of new century innovations*, 17(1), 114-118.
9. Шакирова, Ф. Б., & Махмудова, П. (2022). ВЛИЯНИЯ ИНВЕСТЦИЙ И ИННОВАЦИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РОСТ. *Journal of new century innovations*, 15(2), 142-146.
10. Shakirova, F. V. (2022). TALIMDA IMMERSIV YONDASHUV. *Journal of new century innovations*, 15(2), 138-141.
11. Шакирова, Ф. Б. (2015). Социально-экономическое развитие государств Евразии и других зарубежных стран. *Проблемы современной экономики*, (3), 299.
12. Parizoda, M. (2022). IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. *Journal of new century innovations*, 15(2), 147-150.

13. FB, A. S. S., & Shonazarova, N. B. (2022). THE IMPORTANCE OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE RAILWAY TRANSPORT NETWORK IN UZBEKISTAN. *Confrencea*, 6(6), 216-217.
14. Shakirova, F. B. (2020). Digital economy as a new direction of economic theory. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(9s), 4053-4056.
15. Shakirova, F. B. (2018). Improving the mechanism of sustainable economic growth based on innovative development. Tashkent.
16. Шакирова, Ф. Б. (2017). ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПОСРЕДСТВОМ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ. In *СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ: ПОИСКИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ РЕШЕНИЙ* (pp. 367-368).
17. Mardievna, S. G. (2022). WAYS TO DEVELOP ENTREPRENEURSHIP IN OUR COUNTRY. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 902-905.
18. Shadieva, G. M., Baratovna, S. N., & Muminovich, A. S. (2022). Theoretical Foundations of National Tourism and Competitiveness. *Specialusis Ugdymas*, 2(43), 3166-3177.
19. Шадиева, Г. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ КАТТАҚЎРҒОН ТУМАНИ РИВОЖЛАНИШИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК РОЛИ “МАҲАЛЛАБАЙ” ЁНДАШУВИ ОРҚАЛИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ: https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss5/a62. *Экономика и образование*, 23(5), 370-375.
20. Рахманбаева, Р.А. (2020). Главный фактор развития новой экономики постиндустриального общества. *Журнал PalArch по археологии Египта / египтологии*, 17 (6), 14201-14207.
21. Рахманбаева, Р.А. (2020). Главный фактор развития новой экономики постиндустриального общества. *Журнал PalArch по археологии Египта / египтологии*, 17 (6), 14201-14207.
22. Рахманбаева, Р. А. (2022). Пути Повышения Эффективности Деятельности Предприятий Железнодорожного Транспорта. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES*, 3(2), 7-9.
23. Рахманбаева, Р.А. (2022). Современный подход к реструктуризации и модернизации железных дорог. *Испанский журнал инноваций и честности*, 3, 1-6.